

David Brolin

När Adorno ringde på polis – om det tvetydiga arvet efter Frankfurtskolan

Ur *Ny Tid* 10 februari, 2014

Frankfurtskolan: Theodor Adorno (till höger) med Max Horkheimer. I bakgrunden till höger står Jürgen Habermas. Bilden är från Heidelberg 1965. Foto: Wikimedia Commons.

David Brolin återvänder till studentrevoltens år 1968, för att få perspektiv på det nyvaknade intresset för den tyska filosofen och sociologen Theodor Adorno (1903-1969).

Akademien har sina favorittänkare. Flertalet hämtas ur den kontinentala traditionen. Några tyska namn utmärker sig särskilt: **Hannah Arendt** – ”den banala ondskans” teoretiker – hör till dem, **Carl Schmitt** – nazisternas ”kronjurist” – är märkvärdigt nog ett annat. I dessa fall har man tydligt kunna se ett politiskt mönster i mottagandet: ett framhävande och diskussion av begreppet ”det politiska” som på något egendomligt sätt föreställs mer progressivt än ”politik”. En tredje lysande stjärna i universitetsdiskursen är filosofen **T. W. Adorno**. Sedan några år kan vi notera ett stort intresse för dennes estetik och filosofi. Han har fått ett generöst svenskt mottagande i form av översättningar, antologier och avhandlingar. (Se **Björn Billings** *Modernismens åldrande. Theodor W. Adorno och den moderna konstens kris* (2001), **Anders Ramsays** *Upplysningens självreflexion. Aspekter av Theodor W. Adornos kritiska teori* (2005) och **Camilla Flodins** *Att uttrycka det undanträngda. Theodor W. Adorno om konst, natur och sanning* (2009).)

Men Adorno har inte alltid satts på piedestal. Arvet efter honom är tvetydigt. Under 1960-talet uppfattades hans tänkande som motsägelsefullt, förlegat och till och med konservativt. Sociologen **Göran Therborns** avhyvling i Frankfurtskolan, *Till kritiken av den kritiska teorin*¹ (1976), bidrog säkert till att många svenska vänsterintellektuella förhöll sig kall-sinniga. Låt oss återvända till ”68” för att få perspektiv på Adornos in/aktualitet.

***

¹ På marxistarkivet: G Therborn, [Frankfurtskolan](#)

Theodor Wiesengrund Adorno föddes i Frankfurt am Main i början av förra seklet som son till en förmögen vinhandlare och en framgångsrik sångerska. Han kom, liksom övriga i Frankfurtskolan, ur en borgerlig, judisk miljö. En trygg och konstnärlig uppväxt följdes av studier i filosofi och sociologi, avhandlingar om **Husserl** och **Kierkegaard** och undervisning i kompositionslära av **Alban Berg**. Institutet för socialforskning grundades 1923; dess chef var filosofen **Max Horkheimer**. Det var nu den ”kritiska teorin” föddes. Den vilade på marxismen. Influenserna kom närmare bestämt från den så kallade västmarxismen – i synnerhet den unge **Georg Lukács** *Historia och klassmedvetande* (1923) och **Karl Korsch** *Marxism och filosofi* (1923). Inspiration hämtades också från freudiansk psykoanalys och klassisk filosofi. Frankfurtskolan samlade en brokig skara samhällsforskare och filosofer – **Herbert Marcuse**, **Walter Benjamin**, **Erich Fromm** och **Wilhelm Reich** hör till de berömdaste.

Efter **Hitlers** maktövertagande 1933, emigrerade Adorno och Institutet. Via Oxford hamnade man till slut i Förenta Staterna med slutdestination Los Angeles. I Hollywoods närhet gjorde Adorno nya upptäckter. Fascismens barbari och den amerikanska erfarenheten av masskulturell ”kulturindustri” bildade bakgrunden till *Upplysningens dialektik* (1947), där denna industri tecknas som ett totalitärt system. Den lika mycket nynietzscheanska som vänsterkritiska skriften förmedlade en nattsvart beskrivning av Upplysningen. **Slavoj Zizek** skriver apropå *Upplysningens dialektik* att den ”fullbordade den ödesdigra övergången från konkret sociopolitisk analys till filosofisk-antropologisk generalisering”. Men Adorno gav aldrig upp tron på förnuftet eller upplysningsprojektet. Idéhistorikern **Richard Wolin** skriver: ”Endast genom att kasta om ståndpunkten i Upplysningens dialektik – dvs den radikala nietzscheanska kritik av Upplysningen som boken omfamnade – lyckades Adorno under 50-talet och 60-talet att bli en sentida Melancthon: en Praeceptor Germaniae.”

***

I början av 1950-talet återvände Adorno till Frankfurt och Institutet återuppbyggdes med amerikanska pengar. (Herbert Marcuse stannade dock kvar i Förenta Staterna.) Adorno blev 1956 professor i filosofi och sociologi. Under efterkrigstiden arbetade han vidare med musikteori, sociologi och filosofi och publicerade 1964 en kritik av den fascistanstrukne existensfilosofen **Martin Heidegger**, *Egentlighetsjargongen*. Men framför allt ägnade han sig åt konstens situation i det moderna borgerliga samhället. Som magnum opus brukar räknas den ofullbordade *Ästhetische Theorie* (”Estetisk teori”).

Marcuse blev något av en ideolog för 60-talets studentrevolt. *Den endimensionella människan* (1964) och *Människans befrielse* (1969) kom att ingå i den nya vänsterns kanon. Adorno däremot hamnade på kollisionskurs med studenterna. Varför? Ja, det började inte med konflikt. År 1967 hade Adorno fördömt den västtyska polisens dödsskjutning av studenten **Benno Ohnesorg** och 1968 uttalat sig mot de västtyska undantagslagarna. Han tycktes vara på samma sida som studenterna. Men skiljelinjerna var djupa och inbegrep både universitetspolitik och samhällsanalys. Adorno motsatte sig en grundläggande demokratisering av universiteten och han stödde inte den revolutionära marxismen. Frankfurtskolan stod isolerade från arbetarrörelsen. De trodde inte – i alla fall inte anno ”68” – på en fundamental samhällsomvandling och arbetade heller inte praktiskt för en sådan. Mycket vatten hade runnit under broarna sedan 30-talets dagar. Horkheimer utvecklades i konservativ riktning och stödde Förenta Staternas krigföring i Vietnam. Det gjorde inte Adorno, men han tycks heller inte ha stött den anti-imperialistiska kampen (han uppmanar brevlades Marcuse att inte glömma att nämna ”Vietcongs” användande av ”tortyr”). **Joan Baez** populära antikrigssånger avfärdade han som ”outhärdliga”.

Militansen och våldet från den så kallade utomparlamentariska oppositionen (APO) oroade Adorno, liksom att de unga aktivisterna sökte stöd hos de äldre kritiska teoretikerna. I april 1968 hade **Andreas Baader, Gudrun Ensslin** med flera satt eld på varuhus i Frankfurt. ”Jag har ställt upp en teoretisk tankemodell. Hur skulle jag kunna ana att folk ville förverkliga den med molotovcocktails?” kommenterade Adorno situationen. Under andra världskriget hade han liknat den kritiska teorin vid ”flaskpost” (filosofi för framtiden) eftersom alla möjligheter att påverka samtiden stängts. Men tiden hade ömsat skinn, flaskposten hade förvandlats till bensinbomber. Till den judiske filosofen **Gerschom Scholem** skriver han om läget i Frankfurt: ”Men här är bokstavligt talat helvetet lös, en studenternas Walpurgisnatt, där den skenbara revolutionen slagit över i de mest vanvettiga handlingar.” Brevkorrespondensen med Marcuse avslöjar en deprimerad Adorno: ”Jag är den siste att underskatta studentrörelsens förtjänster; den avbröt den smidiga övergången till den totalt förvaltade världen. Men en av dess ingredienser är en smula galenskap...” Den unge professorn **Jürgen Habermas** talade apropå studentledaren **Rudi Dutschke** om en gryende ”vänsterfascism”. Adorno instämde i karaktäristiken – studenternas våldsutövning påminde om den gamla fascismen. Marcuse lät meddela att ansåg begreppet ”vänsterfascism” vara en ”själv motsägelse” och direkt felaktigt.

***

År 1968 exploderade motsättningarna. Adorno-lärjungen och doktoranden **Hans-Jürgen Krahl** vände sig mot sin lärare. Krahl och hans generationskamrater ifrågasatte den äldre generationen tänkare med deras egen kritiska teori, och betonade sambandet mellan kritik och organisering. ”Kritiska i teorin, konformister i praktiken” förklarade ett av sociologi-studenternas flygblad. Krahl pekade på de ”politiska motsägelserna” i Adornos intellektuella liv som kom att leda till en öppen konflikt med studentaktivisterna. I februari 1969 tågade Krahl och ett ganska stort antal SDS-studenter in på Institutet för socialforskning i Frankfurt. Adornos reaktion vid anblicken av den marscherande människoskaran var att ringa efter polis. När Krahl och ”ockupanterna” vägrade lämna byggnaden anhölls de. Krahl skanderade ”scheißkritische Theoretiker” till Adorno och hans professorer. För Krahl väntade rättgång. Återigen gick Marcuse mot sina gamla kollegor och vänner. Han skrev kritiskt från Berkeley, Kalifornien, att om valet står mellan polis och vänsterstudenter så står han på studenternas sida.

I februari 1969 höll Adorno ett radioföredrag med den talande titeln Resignation (översatt i tidskriften *tlm* nr 3-4, 1990). Där bemöter han ”anklagelsen om resignation” och kravet på praktisk handling. ”Den ofta åberopade enheten mellan teori och praktik har en tendens att övergå i en dominans för praktiken.” Bilden som ges av studentradikalismen är mörk. Med begreppet ”pseudoaktivitet” försöker Adorno reducera den revolutionära studentpolitiken till ett kompensatoriskt självändamål, till ”enklaver av omedelbarhet”. Om inte någon ”högre samhällsform [är] skönjbar” så blir radikalismen regressiv. ”De inspärrade vill ut. I sådana situationer tänker man inte längre.” Men tänker, det gör Adorno, och det är endast den ”kompromisslöst kritiske tänkaren, som varken föreskriver sitt medvetande till någon eller låter sig terroriseras till handlande”, som kan bjuda motstånd. I en intervju fick Adorno frågan vad man kan göra och svarade: ”Det enda som kan rädda oss är förtvivlan.” En negativ och pessimistisk hållning visavi världen var att föredra framför ”de omedelbara handlingarnas hurra-optimism”.

Klyftan var oöverbryggbar mellan Adorno och studentradikalerna. I april 1969 skulle Adorno hålla en föreläsning om det dialektiska tänkandet när tre kvinnliga studenter äntrade podiet. De omringade professorn, överröste honom med blommor och blottade sina bröst. Djupt chockad och med portföljen som skydd framför ansiktet lämnade Adorno hörsalen. ”Adorno som institution är död” förklarade studenternas flygblad. Det blev socialfilosofens sista föreläsning. Incidenten kom att kallas *Busenattentat* (”bröstattentat”) och ledde, eventuellt, till

att Adorno 65-år gammal avled i en hjärtattack i Schweiz några veckor senare. Ett år senare, i februari 1970, dog Krahl i en bilolycka, endast 27 år gammal.

***

Adorno surfar på tidens våg. Han gjorde på 80- och 90-talen comeback i en ny politisk, ekonomisk och kulturell konjunktur – i en tid av nyliberalism, postmodernism och svikna politiska förhoppningar. Detta betyder inte att Adorno skall förväxlas med de förnufts- och vetenskapskritiska postmoderna modetänkarna (låt vara att paralleller inte saknas). Är vår tids Adorno-renässans symptom på något annat än ett växande intresse för avancerad estetik och kulturkritik? Kanske ett missnöje med marknadifieringen och byråkratiseringen av den högre utbildningen? Men det är nog ingen slump att det är Adorno och inte Marcuse – eller Krahl för den delen – som det forskas om. Detta har både med form och innehåll att göra. Adornos stil kan vara invecklad och svårtolkad, ofta fragmentarisk och aforistisk. Marcuse skriver en jämförelsevis klar prosa. Men kärnpunkten är politiken. Hos Marcuse finns en politisk optimism och ett tätare band mellan teori och praktik, filosofi och samhällsanalys.

Sammanfattningsvis: Adorno är gefundenes fressen för akademiker som vill behålla en aura av radikalism men utan befatta sig med konkreta samhällsförhållanden eller organiserad politik. KRIS-gänget med **Horace Engdahl** i spetsen tog Adorno på entreprenad i slutet av 70-talet innan de helt övergav allt som luktade vänsterradikalism. För dagens Adorno-uttolkare är situationen annorlunda. De rör sig i en universitetsmiljö genomsyrad av posttänkande och okritisk teori. Är Adorno mannen att bjuda motstånd mot ovetenskap och tankeludd? Det är nog tyvärr ett önsketänkande.

David Brolin